

(המשך מעמוד 41)

משוררים, שעיצבו את מניה של הספרות העברית, היא מלאה סיפורים כריזמטיים ויש לה המור דקדק. כשבתה שרה מנסה למתן אותה מעט, מתעלמת הגברת הזקנה ואומרת את שלה. כך בנוגע לבניאליק, כך בנוגע לעגנון, כך בנוגע למצבה העכשווי של מסדה. כך בנוגע לכד יואב ברש ולבן אלכסנדר פלאי.

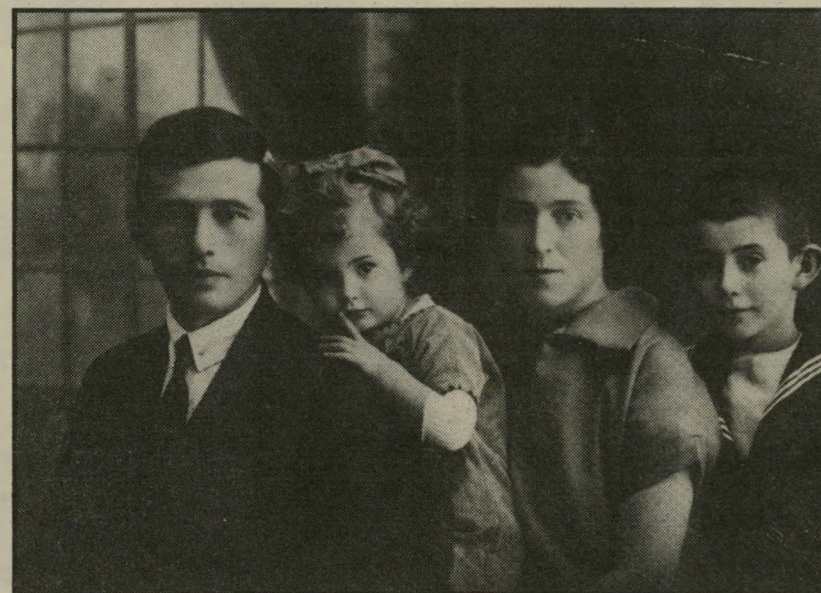
היא לוקה בעיוורון ואומרת לי אני לא יכולה לראות אותך, אבל מזווית מסויימת אני מרגישה את הסילואטה שלך. היא כופה אל שולחנה, מספרת לי שזקוקה למשענת כשהיא עוברת מחדר לחדר. אך במקום לשבת בבית ולנוח, היא מתעקשת לבוא יום-יום למשרד. לעסוק ביוזמות חדשות. כרגע היא שקועה רובה ככולה בשני מפעלים. הפשטת התלמוד ועולם המיס-טיקה. במשך השיחה יש לי תחושה שהבת שרה היתה רוצה שאמא שלה תאט את הקצב. ברכה פלאי, כך נדמה לי, יודעת שאם תאט את הקצב, תקרב את סופה. אפשר היה לצפות מאשה בנילה שהחיים עייפו אותה, שתרצה, אולי, להצטרף אל יקיריה בעולם שכולו טוב (על-מי אמונתם של אחרים). אך הרושם שלי היא שהיא בכלל לא חושבת בכיוון זה. היא אוהבת את החיים, רוצה להאחז בהם כמה שיותר. נדמה לי שגם אם ירצה מישהו במסדה לנטרל את הגברת הישישה ממעורבות בטח לא יצלח. היא

אינני מרמה את עצמי אף לרגע ויודעת שהסוף הוא הפרידה מהעולם הזה. היות שאין ברירה והתמותה תפקוד אותי, כסופו של כל אחד מאתנו. אני אף חושבת שבאישוהו מקום אחרו לקרוא אותי לסוף המר, ואולי הנצח הזה. אחרי שהגעתי לגיל 80 וחגגו לי את יום-הגולדת בפאר והדר ובכבוד רב, השלמתי עם העובדה שהסוף הוא קרוב. ואם הוא אחר לבוא אינני מקבלת זאת כזעם, כי אם בכרחה של יום-יום ובכנות שהיום הזה בוא יבוא.

אני מאודימאור מעריכה את החיים ויודעת שהחיים הם נצחיים. אני רואה גם את כל התה-פוכות שקורים לכל אחד מאיתנו בעין טובה. אני אוהבת את החיים והשקפה הנפשית והנחמה שלי זה שהחיים יימשכו בלעדיי עם כל הטוב והרע שבהם. אני רואה שלמרות שיש חושך במנהרה, צריך לעבור ולהגיע כי תמיד ישנו אור בקצה המנהרה.

● זכית לראות את המאה העשרים בהולדה. לראות את זוכה לראות אותה בשי-נותיה האחרונות. כיצד את מתבוננת כיום בתפוחות שפקדו את המאה הזו?

ההתחלה שלי עוד במאה הקודמת, כאשר עברתי מ-1800 ל-1900. אני רואה את המאה מבעד להיסטוריה הפרטית שלי, שהיתה סוערת ורועשת ומלאת-תפוחות. אני עדת-דאיה להי-רות ראשי, היעלמות מיטרים, מילחמות ושרי-נויים שחלו בעמים ובארצות. אני לא יודעת מה אני יכולה להגיד לך על המאה, אבל על עצמי אני

אלכסנדר, ברכה, שרה ומאיר פלאי (1925) המשפחה נפרדה בעסקים, אך נשארה מאוחדת!

יכולה להגיד שבכל התקופה הסוערת הזו, באוביקטיביות, אני יכולה לקבוע, שלא הערכתי את עצמי, הנבתי שלא רק גדולים עושים היסטוריה ושגם קטנה כמוני יכולה בעיקרון ליצור היסטוריה. המציאות שלי קבעה צורך לבנות את עצמי. כבר משהר-נעורי קבעתי את עקרונותי בעצם העובדה שלקחתי בעל ממעמד נמוך משלי ובכך קבעתי את עצמאותי.

● צריך היה בצעירותך הרבה אומץ למרוד באבא, לברוח אל העיר השכנה ולהינשא בחשאי.

צריך היה, אבל אבא תמיד התייחס אליי כהרבה הערכה. בכוחות, גם רוחניים וגם פרגי-טיים, שנמצאו, כנראה, כגנים שלי, הולכת כיוזמות אישיות והבנתי שבציקרון עליו ליצור ולבנות את חיי סיפוק רוחני והסתפקות במינימום חומרניות.

אם אני מסכמת בסוף חיי את המאה שעברתי אני יכולה להגיד מהחכם שלמה שאין חרש תחת השמש ומצד שני כי יום הביא משהו חדש.

● כשאת מביטה אחורה על המאה, איזה תמונות עולות בראשך?

אני זוכרת טוב מאוד את התמונות והעיתונות מ-1903. אני זוכרת טוב מאוד את מילהמת יפארוסיה וזוכרת את המאורעות ההיסטוריים הגדולים של סוף המאה ברוסיה הגדולה, המוני-רכיטית. אני זוכרת איך יצאתי את רוסיה המהפכנית וההרוסה שהיתה, בעצם, המולדת הראשונה שלי. ראיתי את רוסיה בצירפוני המשי-טר המונרכיסטי וראיתי את רעידת-הארמה של רוסיה הככולה שמורידה את כל השרשרות והורסת את היש וכשעזבתי אותה עוד טרם הקימה את החדש.

● כגיל 29 הגעת לארץ-ישראל עם בנך. איך היתה, בעיניך, הארץ? זוכתי את רוסיה בצורה לא-גלגלית עם הילד

אלכסנדר. הבעל מאיר חיכה לנו כאן. העזיבה שלי היתה מאוד דרמטית והרבה מכשולים עמדו בדרכי עד שהגעתי. זה היה כ' בתמוז והיתה חגיגה גדולה של הרצל כשהגעתי לתל-אביב, שלא ידעתי עליה כלום ולא כלום, אולם רק שירדתי מהרכבת מקיירו (באנו דרך קיירו כי היו מהומות בנמל יפו ופחדנו לרדת מהים) באופן אינסטינקטיבי כשרציתי לנשק את הארמה, פגעו שפתי בחצץ וזו היתה הפגישה שלי עם תל-אביב. אבל עוד מהרכבת כשהכסתי בתל-אביב נפתחה כי איזו כמיהה מיוחדת ואהבה ממבט ראשון לעיר. ובהפתעה גדולה ראיתי שזה לא מדבר שומם, כי אם פה ופה נראים בתים ואי-על-פי שהחול שלט וכיסה את הרחובות מרחוב אלנבי עד הים, הרי שהשמים מעל ראשי היו בהירים מאוד-מאוד. התאהבתי באהבה גדולה ונקשרתי בקשר אמיתי.

● מי חי בתל-אביב ב-1921?

כל איש וכל בית שפגשתי היו בשבילי הפת-עה נעימה ונוצר קשר הדוק יותר עם הרבה האבה ואהדה לראשונים האלה. הגענו לארץ בחוסר-כל כשטבעות-הנישואין שלנו ממושכות בקיירו בשביל כרטיסי-הנסיעה. בתל-אביב חשתי כיט חזן גמור, כי זה המקום שבו נחיה למרות הכל. והייתי רחוקה מאוד מצינוני ברוסיה, אבל לא נקשרה נפשי לאהבה עמוקה. כשהגעתי היו לי ילדים בארץ, שעלו לפני מרוסיה. ילדתי הטובה ביותר היתה מרי יצי, שחיה כבר הרבה שנים בארץ. ברוסיה היא היתה חברה טובה ובארץ חידשנו את הידידות. אצלה פגשתי את החברה הגבוהה והאינטליגנציה הסוציאליסטית שכנתה את הארץ: ברל כצנלסון ולעיתים רחוקות יותר את כר-גוריון וגולומב וחברי השומר וחברי קיבור צים והרבה אנשים טובים.

כמו כן היתה לי חברה שניה מרוסיה, דבורה ריינרדט-ולובסקי. דבורה ואני למדנו יחד באוני-ברסיטה ועוד ב-1914, כשהתחתנתי עם מאיר, קיבלתי ממנה הזמנה חמה מאוד לבוא אליהם לדגניה ושכל מה שיש להם יהיה גם לנו. דבורה כתבה שתבוא לפגוש אותנו בצמח. אבל מילח-מתי-העולם הראשונה הפריעה להגשמת רצון הדדי זה וגם בבואי לארץ רדכינו נפרדו, נשאיתי לגור בעיר ודבורה ובעלה שמואל גרו בנהלל. בכל אופן, הידידות נשמרה ומעניין לציין שדבורה חשבה שנבוא לדגניה ואף כתבה לנו פרטי מדרויקים איך ניפגש; או שהם יבואו לפגוש אותנו בנמל חיפה ואם לא ייצא לפועל שאסע ברכבת לצמח והם יבואו לפגוש אותנו שם. הם יסעו בפרדות מנהלל, אבל בגלל הסיכון הזה של הנסיעה לא נסעתי לנהלל והיא לא באה לתל-אביב ופגשתי את דבורה, חברתי הטובה, אחרי הרבה שנים כשהתבססנו כל אחד במעמד שלו ונסעתי כבר באוטו פרטי לנהלל איפה שביליתי לא פעם אחת.

● איזו אשה היתה דבורה ריינר?

ראיתי אותה כעבורה פיסית קשה מאוד, מדרומי-ביוקר עד מאוחר בלילה, עבודה פיסית ברומם ובחי של המשק הגדול שלה. עשיתי הכרה עם הפרות שלה, שהיו מתחילות לבכות אם לא נתנה להן אוכל במוך.

לדבורה היה כוח רוחני גדול מאוד ובלילה היה אי-ספיק מכיוון שעסקה רק כעבורה פיסית. את הבן הגדול, משה, אף פעם לא ראיתי בבית. כפי שהגדירה דבורה, הוא תמיד נמצא בחוק מהבית, כפינות מסוכנות ואת כל האהבה הגדולה שהיתה בטובה בה לילדיה היא חילקה עם הבת שלה אביבה, עזרת שקטה ונאמנה ככל עבודותי המשק שלהם ועם הילד זוהר, שהיה ילד מאוד חי, דינמי ומבטיח וכבר אז כתב שירים והיא כבר השלימה עם המציאות וביניה משמה לא היה יושב-בית, אלא תמיד יהיה איפה שיותר מסוכן והיא כבר השלימה עם זה שבעלה, שמואל, נמצא תמיד באיזה תפקיד ציבורי והיא הצטערה שלא יכלה לנצל את הכוח הרוחני הגדול שהיה טמון בה ושלא יכלה לחלק את הרגשות האלה עם רבים ואף לא עם בעלה.

ואחרי זה הוצאתי את ספריו של בעלה, שמר-אל, ואת זכרונותיה של דבורה ואת שיריו של זוהר, שנפל במלחמת-השחרור וכשבים האחרונות את כל הפרסומים הראשונים של נכדה, יונתן גפן, שאני זוכרת אותו מנרנד לסבתא ובתור ילד קטן רוצה גלידה.

● היו נשים מנספחות בפמיניזם. אז בלי לנסוף אתך, בעצם, הייתן פמיניסטיות בעשייה, לא בדיבורים? אני לא יודעת עד כמה זה נכון, אני זוכרת שנתקלתי בסופרת ושמה דבורה ברון ואהבתי את מה שכתבה, רצינית ולחוצית חוברת בשם ח'ן, חכמת נשים, ולא הצלחתי למצוא נשים שימלאו את החוברת. ולמרות שלא היה לי כל קשר עם פמיניזם, או עם לחימה בעד עמדת הנשים, תמיד ראיתי כי אחיות כפולות, גם בתור יוזמת דברים חרישים בארץ עם בתור אשה, שאם תיכשל,

האשמה תהיה על המין החלש. אף פעם לא רציתי להיכנס לעניין של עצם מקום האשה בחברה, כי עצם היותי אשה ררש ממני שאצליה כעבודתי גם בתור הוכחה של גישה שהאשה מסוגלת לעשות דברים שלא יודרים בערכם ממעשי גברים.

אם לומר את האמת, בעומק ליבי חשבתי שאני בתור אשה יכולה להשיג יותר מגבר, כי לפי דעתי, בלי השואה פיסית וביולוגית, עצם הנפש של האשה עולה, לדעתי, בהרבה, גם ביכולת הרוחנית, וגם ביכולת האמוציונלית, שלדעתי מוסיפה הרבה מאוד. ולמרות שכל חיי עברתי עם גברים, וכל-חיי הייתי מסתובבת אשה יחידה בין עשרות גברים, אף פעם לא חשבתי תסכול בתור אשה וגם לא ראיתי שגברים מתייחסים אלי כמו אל המין החלש. תמיד הייתי שווה בין שווים והיו גברים שהלכו אחריי ולא להפוך. ידעתי שאני מסמלת גם את האשה, אך מעולם לא ראיתי כזה מקום לגאוה אלא שוויון מלא בין המינים.

● היכן את מתגוררת כיום?

שלוש שנים אחי מות בעלי, עמד חתני האקי ברש, בנו של הסופר אשר ברש, על כך שתאגורד אותו ועם בתי שרה. הם בנו לי אפרטמנט מעל הבית שלהם והרבה שנים הייתי מבלה עם במשך היום וחזרת הביתה לישון. הייתי האם הרוחנית של נכרתי האהובה, עליה השלום, יעלי.

מהילדים שלי יש לי הרבה נחת וגם מכל הנכדים והנניס. אפשר להגדיר את הנכדים והנינים שלי כוונר-קינרנים, ילדים מבטיחים. הנרי נה שלי, טלי, הבת של נכדי יואב, היום היא כבר

„לדבורה ריין היה כוח רוחני גדול, ובלילה היה אי-ספיק, מניון שעסקה בעבודה פיסית ולא יכלה לחלוק את רגשותיה ותחושותיה עם שמואל, בעלה“

ילדה גדולה ופעילה בפוליטיקה. אבל כשהייתה אולי בת תשע שייקתי איתה שהיא מולית ואני סופרת שמביאה לה כתבי-יד. היא ביקשה ממני שאבוא לקבל תשובה בעוד שבוע. כשבאתי אחרי שבוע אמרה לי גבירתי, אני מקבלת את כתבי-היד שלך, אבל אצטרך לעשות בו שינויים, את כותבת יותר מרי על השואה ואני לא רוצה להכניס כל כך הרבה עצב לספר. כן יש לי גין גם מהנכר שלי עירו, שניהם הילדים של יואב, הנכדים של בתי שרה. גם מאלכסנדר בני יש לי שלושה נינים. איתי הוא ילד בן 13 ומומחה גדול בכל שטחי המרע ומתמזא בכיובימיה ובאסטרונומיה. ויש לי את ניה וילד קטן, עוד מעט בן חמש. מיכאל, יפה כחיצוניותו ובפנימיותו.

● האם נכון כי יש קרע במשפחתך סיכסוך בין משפחת בנך אלכסנדר ומשפחת בן שרה שבת, יואב ברש, הוא מנכיל הוצאת „מסדה“?

מה שנוגע למשפחה, והיי משפחה אחידה ואידיאלית, אבל אלה הם חיי הילדים שלי ולא לי להתערב בהם. הבן הגדול אלכסנדר הכת שרה נולדו בפסקיזמן גדול אחד מהשני, כשש שנים הפרש, וכל אחד היתה לו החברה שלו והחיים שלו וכל אחד הלך לפי האופי והנטיית שלו. אלכסנדר עזר לי כעבורתי עוד כשהיה סטודנט, הוא העריך מההתחלה את הקושי והערך של העבודה שלי ואני זוכרת כשהיו צריכים לקנות לו מכנס חאקי בשמונה גרוש או באחד-עשרה גרוש הוא ביקש שקנה את אלה שעולים שמונה גרוש, כי לאמא קשה מאוד עד שהיא מרויחה שלושה גרוש. כבר בתור צעיר רצה לשתף אותי פעולה ואמנם, עם גמר האוניברסיטה, השתלב איתנו כעבורה כשואה, חתני, בעלי ואני מהווים את ההנהלה של מסדה. שהתרחבה והיתה לחברת אם להרבה חברות בתשלובת כמו דפוס פלאי האנציקלופדיה העברית, מסדה-פרס, חברת-ההפצה רות וחברות קטנות יותר.

אבל כמרוצת הזמן ואחרי הרבה שנים, כשמתו בעלי וחתני, ההנהלה הצטמצמה וצירפתי אליה את נכדי יואב ברש וכך ישבנו בהנהלה בני אלכ-סנדר, נכדי יואב ואנוכי עד שבגלל העיוורון והי-גיל מסרתי להם את ההנהלה הראשית. אבל כל אחד מהם הלך לפי האופי והכווח שלו וראינו שעבודה משותפת של קונצרו גדול כזה יכולה להיפגע כששניים מחזיקים סבילת ולפי כקשתי הנספוח עוד בחיי, מה גם שחשבת שחיי הכולים ונגמרים, לחלק את כל המפעלים החשי